

19. YÜZYIL TÜRK TOPLUM YAPISINDA AMERİKAN KOLEJLERİNİN SOSYOLOJİK ETKİSİ¹

Baykal BİÇER

Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
baykal.bicer@dpu.edu.tr

Özet

Bu araştırma 19. Yüzyıl Türk toplum yapısında Amerikan kolejlerinin sosyolojik etkilerini incelenmeyi amaçlamaktadır. Bu incelemenin kapsamını 1839–1922 yılları arasında faaliyet göstermiş olan sekiz Amerikan koleji ve bu kolejlerde yürütülen sosyal, siyasal, dini ve teknik eğitim oluşturmaktadır. Betimsel yönetime dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmada, veri toplama aracı olarak yazılı belgelerden yararlanma, diğer bir deyişle doküman incelemesi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında toplanan veriler İstanbul Rıza Paşa Yokuşu'nda bulunan ve Türkiye'de açılmış olan Robert Kolej haricindeki diğer kolejleri kurmuş ve bu kolejlerin hamiliğini üstlenmiş olan Amerikan Board Heyeti Arşivleri, konuyla ilgili yerli ve yabancı kaynaklar ile Amerikan okullarını kuran ya da bu okullarda faaliyet göstermiş olan kişilerin yayınlanmış araştırmaları ve anılarından yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda Amerikan kolejlerinin 19. yüzyıl Türk toplumunda çeşitli maddi kültür unsurlarını değiştirmenin yanında özellikle din, dil, edebiyat, sanat, bilim, eğitim gibi kültürün manevi unsurlarını da değiştirmeye çalıştığı, bu durumun ise başta içinde yaşanılan kültüre yabancılaşma olmak üzere çeşitli olumsuzlukları beraberinde getirdiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'de faaliyet göstermiş olan Amerikan kolejlerinde yürütülen dini eğitim ve sosyal faaliyetlerin tüm kolejlerde yoğun bir şekilde verilerek, bu yolla kültürel yapının dönüştürülmeye çalışıldığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Kültür, kültürel değişim Amerikan kolejleri

THE SOCIOLOGICAL EFFECTS OF PRIVATE AMERICAN HIGH SCHOOLS ON THE STRUCTURE OF TURKISH SOCIETY IN 19th CENTURY

Abstract

This research aims to investigate the sociological effects of private American high schools on the structure of Turkish society during 19th century. The scope of the investigation is composed of eight private American high schools serving between the years of 1839-1922 and social, political, religious and technical education carried out in these private high schools. In this research based on descriptive method, utilisation of written documents, in other words document analysis has been used as data collection tool. The data collected within the scope of the research comprises American Board Committee Archives which founded all the private high schools placed in Ali Rıza Pasha Slope and Turkey except for Robert College and took the charge of them, local and international sources about the topic, and published studies and memories of people who founded or worked for American schools. It has been concluded that private American high schools changed various tangible culture elements in Turkish society during 19th century beside especially trying to change elements like religion, language, literature, art, science, education. Furthermore, it has been identified that the situation particularly brought about cultural alienation and various disadvantages. Consequently, it has been observed that religious education and social activities carried out in private American high schools were all given intensely and the cultural structure was intended to be transformed by this way.

Key words: culture, cultural transformation, private American high schools

Giriş

Bireyin sosyalizasyon sürecinden geçmesi olarak nitelendirilen kültürü Tylor şöyle tanımlamaktadır (Fichter, 2004: 152; Marshall, 1999/ 1998: 442; Kottak, 2008/ 1994: 46): “Kültür bir toplumun üyesi olarak insanın kazandığı bilgi, inanç, gelenek, sanatsal faaliyet, hukuk, ahlaki değerler ve diğer yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür.”

Turhan'a (1994: 48) göre kültür, bir toplumun sahip olduğu maddi ve manevi değerlerden oluşan, toplum içinde mevcut her tür bilgiyi, değer ölçülerini, görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini kapsamaktadır. Bütün bunlar ise toplumun genelinde ortak olan ve onu diğer toplumlardan

¹ II. Uluslararası Afro - Avrasya Araştırmaları Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulan bu metin, yazarın 2010 yılında Prof Dr. İbrahim ARSLANOĞLU yönetiminde hazırlanmış olduğu “Amerikan Kolejleri ve Bu Kolejlerin Türk Toplum Yapısına Soyo-Kültürel Etkileri” adlı doktora tezinin bir bölümünden faydalanarak hazırlanmıştır.

ayıran özel bir yaşam tarzı temin etmektedir.

Turhan'ın tanımından anlaşıldığı gibi, insanın yaptığı ve yarattığı şeyler olan kültür, maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Maddi kültür; bir toplumun kullandığı kap-kacak, giyim eşyaları, her türlü alet, teknik araçlar, makineler ve fabrikaları içerirken, manevi kültür; bir toplumun en başta dili, edebiyatı, sanatı, bilimi, felsefesi, halk inançları, halk kültürü, örf ve adetleri, ahlak kuralları, normları, düğün şekilleri, yemek yeme şekilleri vb. içermektedir. Ziya Gökalp, kültürün maddi unsurlarına medeniyet, manevi unsurlarına ise hars adını vermektedir (Arslanoğlu, 2001). Göngör (1993: 76) kültürü, bir topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak üzere benimsemiş olduğu tüm maddi manevi unsurlar, ya da Ülken (1948: 7), milletin içinde bulunduğu medeniyet şartlarına göre yarattığı bütün dil, ilim, sanat, felsefe, örf ve âdetler şeklinde tanımlarken kültürün maddi ve manevi unsurlarının ayrımı üzerine vurgu yapmaktadırlar.

Kültürler yalnızca içerdikleri temel etkinlikler ve toplumsal örüntülerle değil, aynı zamanda varlığını devam ettiren temalar, değerler, dünya görüşleriyle de bütünleşmiştir. Kültürler, gelişigüzel toplanmış inançlar ya da değerler değil, bütünleşmiş örüntülü sistemlerdir. Adetler, kurumlar, inançlar ve değerler birbirleriyle ilişkilidir ve birinde meydana gelen değişme diğerlerini de değiştirmektedir (Kottak, 2008/ 1994: 52–53).

Malinowski'ye (1945: 1) göre kültür değişmesi, bir toplumun mevcut düzenini, maddi ve manevi medeniyetini bir tipten başka bir tipe geçiren bir süreçtir. Kültür değişmesi bir toplumun siyasal yapısında, yönetsel kurumlarında ve toprağa yerleşme şekillerinde, inanç ve bilgi sistemlerinde, eğitim ve hukuk kurallarında, maddi araçlar ve bunların kullanımında, toplumsal ekonomiye dayanan tüketim mallarında meydana gelen değişimleri içermektedir.

Toplumun kültür mirasının aktarılmasının en temel aracı olan okul aynı zamanda toplumun değişmesini sağlayacak değerlerin yaratılmasını da sağlamaktadır. Bu bağlamda özellikle modern dönemlerde eğitim, politik, sosyal ve kültürel değişimin bir aracı durumuna gelmiştir (Celkan, 1989: 54–55).

Osmanlı dönemi kültürel yapıda Batılılaşma hareketlerinin baş sırayı aldığı 18. yüzyılda kültür değişmeleri oldukça hızlanmış, 19. yüzyılda karmaşık bir hal almıştır. Kültürel alanda köklü değişmelerin yaşandığı II. Mahmut döneminde ise Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiş, Batı örnek alınarak sivil okullar açılmış ve devlet teşkilatından halkın günlük yaşam şekline kadar her şey değiştirilmeye çalışılmıştır. Tanzimat hareketleriyle kültürün manevi unsurları olan dilde, edebiyatta, sanatta vb. köklü değişiklikler meydana gelmiştir. 19. yüzyılda tüm dünyayı saran Batı sömürgeciliği Osmanlı'yı da etkisi altına almaya başlamış, eğitim kurumları, dini propaganda örgütleri ve ticari kuruluşlarıyla toplumu maddi manevi yönden hızla değiştirmeye başlamıştır. II. Abdülhamit döneminde de etkili olan bu kültürel değişimi, gayrimüslimlerin yanı sıra Türkiye'deki yabancı kuruluşlar ve basın yayın faaliyetleri de kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır (Ergün, 1996: 21, 22).

Çitçi'nin (2008: 7) de belirttiği gibi, Türk eğitim tarihinde hiçbir okul Türkiye'deki yabancı okullar kadar iz bırakmamıştır. Bu okulların en büyük etkisi ise sunmuş olduğu imkânlar ya da eğitimden ziyade, bu okula devam eden Türk çocuklarını kendi kültür dairesinden uzaklaştırarak onlara kendilerine ait olmayan yeni bir kültür ve medeniyet dairesine sokması ve böylece Türk çocuklarını büyük bir kültürel değişime maruz bırakması olmuştur.

Kuruluşlarından itibaren Türkiye'de en etkili faaliyetleri yürüten ve en kalıcı izleri bırakan yabancı okullar, Amerikan okulları olmuştur. Bu Amerikan okulları ise, Türkiye'ye Amerikan kültürünü sokmak ve yerleştirmek (Koçer, 1991: 71), ya da Hristiyan değerlerini ve Batı kültürünü aşlamak amacıyla açılmıştır (Childress, 2008: 555). Nitekim Barton'un (1908: 192–193) sözleri bunu desteklemektedir. Barton, Türkiye'de açılmış olan Amerikan kolejlerini kastederek, Türkiye'deki bu modern eğitim kurumlarının bu ülkedeki insanların yaşam düşünce, gelenek ve alışkanlıklarına yeniden biçim vermede önemli bir güç olduğunu belirtmektedir. Barton'a göre bu okullardan yetişen erkek ve kadınlar bilgiye dayalı meslekler ve ticarete öncü durumdadırlar. Misyon okullarının önceki öğrencilerinin büyük çoğunluğu Avrupa ve Amerika'da zengin tüccar ve iş adamlarıdır. Modern düşünen bu adamlar sayesinde Batının makineleri ve fabrikalarının ürünleri Doğunun bu bölgesine girmekte ve Türkiye'nin ürünleri de Batıya ulaşmaktadır.

Amerikan kolejleri ve Amerikalı misyonerlerin toplumsal ve kültürel yapıdaki değişimdeki etkilerinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü Amerikalı misyonerleri ve Amerikan kolejlerini birbirinden ayırmak ve bağımsız olarak değerlendirmek neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla bu okulları kuranlar ve bu okullar vasıtasıyla toplumsal yapıya nüfuz etmeye çalışanlar aynı aktörlerdir. Öte yandan kültürel yapıdaki bu değişim çizgisi izlenirken de kültürün maddi ve manevi unsurlarındaki değişimin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir.

Amerikan Kolejlerinin Maddi Kültürel Unsurlar Üzerindeki Etkileri

Amerikalı misyonerlerin kültürün maddi unsurlarına yaptığı etkiler incelendiğinde, aslında sosyal yaşamdaki önemli değişimlerin aktörleri olduğu açıkça görülmektedir. Osmanlı Devleti'ne ilk gelen misyonerler sonraki yıllarda Osmanlı tebaasının gündelik yaşamlarının birer parçası haline gelen ve kullanılmaktan vazgeçemeyecekleri bir takım yeni bitki, obje ve teknik araç-gereçleri de beraberinde getirmişlerdir.

Kocabaşoğlu'nun (2000: 18) belirttiğine göre; Amerikalı misyonerler patates (1827), gaz lambası (1865), fotoğraf makinesi (1856), dikiş makinesi ve salon orgu (1854) gibi eşyaları Ortadoğu'ya ilk defa kendilerinin getirdiklerini söylemektedirler. Hatta pencere camı, ahşap döşeme, saat, çırçır makinesi, telgraf ve domates de ilk defa misyonerlerle birlikte gelmiştir (Grabill, 1971: 19). Bununla birlikte dürbün, motor, bisiklet, okul laboratuvar donanımı ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu vilayetlerinde birkaç otomobil Amerikalı misyonerlerle birlikte görülmeye başlanmıştır (Kieser, 2005: 81).

Amerika ile dostane bir politika izleyen Abdülmecit, aynı dostane tavırları Amerikalı misyonerlere de göstermiş, böylece Amerika Birleşik Devletleri'yle ilişkileri geliştirme yoluna gitmiştir. Bu dostane havanın da etkisiyle İmparatorlukta bulunan birçok işsiz insanı daha verimli kullanabilmek için Amerikan Hükümetinden yardım istenmiş ve bunun üzerine pamuk bölgesi olan Güney Carolina'dan pamukçuluk konusunda uzman olan Dr. Davis ile birkaç zenci köle İstanbul'a gönderilerek Yeşilköy'de pamukçuluk işletmeciliğine başlanmıştır (Akgün, 1994: 2126).

Amerikan iç savaşı nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen pamuğun kısıtlanması ve uluslararası piyasada pamuğa olan talebin artmasıyla Kilikya Ovası'nın ya da bugünkü adıyla Çukurova'nın her tarafına peşin parayla satılan pamuk ekilmeye başlanmıştır. Bu durum bölgenin gelir düzeyini oldukça arttırmış, buna bağlı olarak da nüfus artmıştır. Ayrıca Amerikan Board bölgedeki Hıristiyanlarla çalışabilmek için 1863 yılında Adana'ya bir merkez açmıştır (Johnson, 2006b: 5).

Misyonerliğin diğer bir çalışma alanı olarak tanımlanan endüstriyel misyon aracılığıyla mendil ya da el işi yaptırılarak kadınlar ekonomik olarak desteklenmiştir. Merkezi Türkiye misyonunda yer alan Antep'te bu yolla Gregoryen, Protestan ve Müslümanlardan oluşan 10.000 kadının desteklendiği belirtilmektedir (Eddy, 1913: 135–136). Merzifon'da kurulmuş olan Anadolu Koleji de, faaliyet gösterdiği bölgede birçok kadını dokumaya ve yün eyirmeye teşvik etmiş, buradaki insanların ekonomik açıdan gelişmesini sağlamıştır. Yapılan işin ve pazarda satışlarının sorumluluğunu ise kolejin mali sorumlusu üstlenmiş ve iki yılda yaklaşık 150.000 metre kumaş ve bir miktar Türk havlusu üretilmiştir (White, 1995: 158).

Osmanlı Devleti, madencilik girişimleri için de ABD'ye başvurmuş ve Amerikan Hükümetinin gönderdiği Prof. Laurence Smith Türkiye'ye davet edilmiştir. (Akgün, 1994: 2126). Nitekim Akdağ'ın eteklerinde bulunan Çeltek kömür madeninin işletmesi Genç Türklerin iktidara gelmesiyle Anadolu Kolejinden mezun olan bir Ermeni'ye verilmiştir. Anadolu Kolejinin de yıllarca kömürünü kullandığı Çeltek Madeni, kolejin 10–12 mil uzağına inşa edilen Sivas-Samsun demiryolunda çalışan buharlı motorların da yakıt ihtiyacını karşılamıştır (White, 1995: 198–199). Merkezi Türkiye Koleji öğretim elemanlarından Prof. Babikian ise, Maraş yakınlarındaki kükürt kurşunu madeninin çıkartılmasında etkili olmuş, ayrıca Anadolu Kolejinde mineraloji dersleri vermiştir (ABCFM, Reel 667, No: 8).

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında temaslar kurulurken her seferinde ülkedeki Amerikalı misyonerler de çağırılmıştır. Nitekim bu yeniliklerden telgraf tanıtılırken Sultan Abdülmecit Robert Kolejin kurucusu C. Hamlin'i huzuruna çağırarak ona iltifatta bulunmuştur (Akgün, 1994: 2126). Öte yandan telgraf aletinin mucidi F. B. Morse telgraf makinesinin ilk

modelinden iki adedini Robert koleje hediye etmiştir (Who is Who in the RC-ACG Alumni Community, 1985: 20).

Türkiye'deki Protestan eğitim hareketlerinin liderlerinden olan Hamlin, Amerikan aletlerini de bu okullarda kullanmıştır. Robert Kolejin çekirdeğini oluşturan Bebek ilahiyat okulunun da kurucularından olan Hamlin, buradaki öğrencilerin tecrübelerini geliştirerek onların bir zanaat sahibi olmalarını sağlamak için onlara endüstriyel bir çalışma alanı organize etmiştir. Bu amaçla okuldaki öğrencileri ayakkabı, kül tablası, ekmek sacı yapımı, elbise, çarşaf ütüleme, kendi icat ettiği çamaşır makinesini kullanarak yeni yöntemlerle bunları yıkama gibi alanlara yöneltmiştir. Ayrıca Hamlin, buhar motorunu da un değirmenini çalıştırmak için kullanmıştır. Bu yeni yöntemler kullanılarak özellikle Kırım Savaşında askerlerin çamaşırlarının yıkanması ve günlük birkaç bin somun ekmeğin askerler için üretilmesi sağlanmıştır. Gerabill'e göre, Hamlin'in bu çabaları ise ülkede tam anlamıyla kültürel bir şok oluşturmuştur (Hamlin, 1903: 102; Grabill, 1971: 22–24).

Robert Kolej, spor programlarıyla da Osmanlı İmparatorluğu'na çeşitli yenilikler getirmiştir. Robert Kolejde, 1904 yılında tamamlanan Dodge Gymnasium Osmanlı Devleti'nde hem ilk kapalı spor salonu hem de ilk basketbol sahası olma özelliği taşımaktadır (Hamlin, 1903: 102; Grabill, 1971: 22–24). Kolejin Bebek yerleşkesinde 1890 yılında Türkiye'de ilk defa futbol oynanmaya başlanmış, 1896 yılında Türkiye'deki ilk okul spor kulübü "The Athletic Association" Robert Kolejde kurulmuştur. 1929 yılında İstanbul'daki ilk stadyum hizmete açılıncaya kadar, Türkiye'deki tek atletizm sahası Robert Kolejde olduğu için ülkedeki tüm atletizm faaliyetleri burada düzenlenmiştir. Türkiye'de ilk defa basketbol da 1908 yılında Robert Kolejde oynanmaya başlanmıştır. 1924 yılında Türkiye'de ilk defa bir okul yıllığı olan "The Record", 1926 yılında Türkiye'nin en eski edebiyat dergilerinden olan "İzlerimiz" Robert Kolejde yayınlanmaya başlanmıştır (Who is Who in the RC-ACG Alumni Community, 1985: 21, 76).

İzmir'de kurulan ve genellikle Rum öğrencilere hizmet veren Uluslararası Kolejin, programlarıyla spor alanlarında ve tarım bölümüyle ziraat alanında ülkeye çeşitli yenilikler getirdiği, bunların yanında Türkiye'de ilk elektrik santralının de Uluslararası Kolej tarafından kurulduğu belirtilmektedir (Campus Notes, 1913; Grabill, 1971: 26–27). Ayrıca, Uluslararası Kolejin 1900'lü yılların başında özel bir meteoroloji istasyonu kurduğu, burada günlük hava durumu raporlarının hazırlanarak yerel haberlere gönderildiği belirtilmektedir (Johnson, 2004: 10).

Amerikan kolejlerinde görev yapan misyonerler gibi bu kolejlerden mezun olan öğrenciler de çeşitli şekillerde Türk sosyal yaşamına etkilerde bulunmuşlardır. Örneğin İstanbul Amerikan Kız Koleji mezunu olan Mianzareh Kaprielyan adlı bir Ermeni öğrenci Anadolu'nun geri kalmış köylerinde özellikle ev kadınlarına kendi elbiselerini göstererek biçki-dikiş, elbise giyinme tarzı, temizlik yapma, yemek pişirme ve ev işleri gibi konularda eğitim vermiş, ayrıca köylü kadınların her türlü özel problemlerinde onlara adeta danışmanlık yapmıştır. Kaprielyan'ın tüm bu faaliyetleri ise İstanbul Amerikan Kız Koleji tarafından finanse edilmiştir. Bununla beraber Üsküdar'daki tüm Amerikan Kız Koleji mezunları, Kızılhaç'ın Üsküdar şubesine üye olmuşlar ve Türk evlerinden alınan on dört yaş üzerindeki kızlar için bir ev okulu organize etmişlerdir. Sayıları yüz civarında olan bu kızlara sabahları okul dersleri, öğleden sonraları ise endüstri eğitimi verilmiş (Jenkins, 2008: 59–60, 224), dolayısıyla bu faaliyetler yoluyla Amerikan kültürü Türk ailelerine sokulmaya çalışılmıştır.

Misyonerler, aile yaşamına da etki etmiş, böylece kırsal kesimle kent arasındaki farklılık giderilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında kişisel temizlik özendirilerek kız çocuklarına her gün saçlarını taraması gerektiği öğretilmiş, bunu yapanlar ise ödüllendirilmiştir. Ayrıca masada oturarak yemek yemeye alıştıran kız öğrenciler, ortadaki tabağa kaşık sallamak yerine kendilerine ait tabaklardan kaşık ve çatal kullanarak yemek yemeyi öğrenmişlerdir (Akgün, 1994: 2137).

1850 yılında Amerikan Board yöneticilerinden biri, Amerikan imalatçılarının Çin, Afrika ve Hindistan gibi ülkelere artan oranlarda ulaşmasını ve buralardan verimli sonuçlar elde edebilmesini o bölgelere giderek insanların yaşam alışkanlıklarını değiştiren, önyargılarını kıran ve daha önce tanımadıkları rahat ve zenginliklere talep yaratan "kurtuluş müjdecileri" dediği misyonerlere bağlamaktadır. Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi misyonerlik faaliyeti, iddia ettiği gibi sadece dinsel boyutu olan bir olgu değil, aksine dinsel boyutları çok aşan ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları olan bir nüfuz etme aracıdır. Sömürgeci Batı özellikle misyonerlik faaliyetlerini kullanarak Osmanlı

Devleti’nde kendilerine ekonomik, sosyal ve kültürel bir yaşam alanı yaratma çabasında bulunmuştur (Kocabaşoğlu, 2000: 17, 20- 21)

Amerikan Kolejlerinin Manevi Kültürel Unsurlar Üzerindeki Etkileri

Amerikan kolejleri tarafından, kültürel değişim sadece kültürün maddi boyutlarıyla değil, daha da önemlisi din, edebiyat, sanat, bilim, eğitim gibi entelektüel alanlar başta olmak üzere Batıya ait fikirlerin Türk toplum yapısına aktarılması yoluyla da gerçekleştirilmeye çalışmıştır. Kültürün maddi unsurlarında meydana gelen değişimlerden özellikle teknik alandaki yenilik ve buluşlar toplumsal yaşamı değiştirmekle birlikte toplum tarafından yaşamda kolaylıklar sağlamak olarak algılanmış, dolayısıyla olumsuz değerlendirilmemiştir. Oysa kültürün manevi unsurlarındaki değişimler toplumun benliğinin değişmesi olarak algılanmış ve olumsuz yönde değerlendirilmiştir.

Şeriatî’ye (1980: 22) göre, bir toplum kendi dinini, kendi sanatını ve edebiyatını, duygu ve acılarını kültürü aracılığıyla duyuyorsa kendi benliğini de duyuyor demektir. İ. Doğan’a (2007: 440) göre ise, bu sınırın zorlandığı aşamada kültürel yabancılaşma ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kişilerin yabancı ve farklı bir toplumun ürünü olan yabancı ruhlu duygulara, elemlere ve acılara yönelmesi kültürel yabancılaşma olarak değerlendirilmektedir.

Amerikan kolejleri en etkili çalışmaları dini alanda yapmıştır. Amerikan kolejlerinin din eğitimi ve dini uygulamalarında gerek öğretim programlarındaki İncil ve diğer Hıristiyanlık dersleri, gerekse öğretim programında belirtilmeyen ancak öğrencilerden katılmalarının beklenildiği dua ve vaaz toplantıları ile Şapel ayinleri yoluyla yoğun bir dini propaganda faaliyeti yürütülmüştür. Bunun yanında Amerikan kolejlerindeki dil dersleri ve bu kolejleri kuran misyonerlerin basın yayın alanındaki olağanüstü çabaları toplumun kültürünün manevi unsurlarında çeşitli değişimleri beraberinde getirmiştir. Örneğin, Akgün (1994: 2134–2136), Halfeti’de faaliyet gösteren bir misyoner, yapılan çalışmalar sonucunda 100 Müslüman aileden 80’inin İncil’i okuyabilir duruma getirildiğini, bunların içinden bir çocuğun ise kilise ayinlerini dinlemeye geldiğini, Türklerin Hıristiyanlığı ilgiyle öğrendiği, ancak Türklerin toplumsal baskı nedeniyle kendi dinlerinin ancak gözle görünür özelliklerini yerine getirdiklerini belirtmektedir. Kadın misyonerlerin ise ev ev dolaşarak bir yandan Hıristiyanlığı anlattıkları, bir yandan da düşünce ve yaşam biçimlerini Türk evlerine sızdırdıkları ve erkeklerin de kızlarına ve kadınlarına öğrettiklerinden etkilendiği belirtilmektedir.

1889 yılında Mr. Stead, Rus Ateşesi tarafından verilen bir yemekte, Robert Kolejin doğudaki etkisinin Rusya ve İngiltere’den daha fazla olduğunu hatta Türkiye’yi en sonunda Amerikanlaştıracağını söylemiştir (Washburn, 1909: 209). Nitekim Ortadoğu’daki çeşitli uygulamalar incelendiğinde Osmanlı Devleti, Amerikalılar tarafından yerel örf, adet ve gelenekleri tamamen değiştirmeye çalıştıkları bir alan olmuştur. Öte yandan Amerikan yaşam biçimi ile beraber demokrasi ve milliyetçilik gibi düşünce akımları da misyonerler aracılığıyla yerli halka ulaşmaya başlamıştır (Akgün, 1994: 2124). Örneğin Jenkins’in (2008: 67) “Şark okulları için muazzam bir yenilik” olarak nitelendirdiği bir “Öğrenci Yönetimi” ilk defa İstanbul Amerikan Kız Kolejinde tesis edilmiştir.

İstanbul Amerikan Kız Koleji mezunlarından Halide Edip, 1908 yılında Türkiye’nin ilk kadın kulübü olan “Teal-i Nisvan Cemiyeti” adlı bir kadın derneğinin kurulmasına büyük katkı sağlamıştır (Davis, 2006/ 1982: 71). Ayrıca Türkiye’de kızlara yönelik ilk tıp fakültesi 1920 yılında İstanbul Amerikan Kız Koleji bünyesinde açılmıştır (Stone, 2006: 78). Bununla birlikte bu kolejden 1922 yılında mezun olan 24 Türk kızından 16’sı öğretmen olmuştur. Amerikan kolejleri Cumhuriyet döneminde de Türk kadınının eğitiminde etkin rol oynamış ve başta öğretmenlik olmak üzere çeşitli alanlarda faaliyet göstermiş ve toplumda önemli roller üstlenmiş birçok kadının yetiştirilmesinde etkili olmuştur (Patrick, 2001/ 1934: 141–142; Jenkins, 2008: 255).

Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyet döneminde ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda belli kademelerde önemli çalışmalar yapmış bir elit grubu Türkiye’de açılmış olan yabancı okullar tarafından yetiştirilmiştir (Ertuğrul, 2005: 32). Toplumsal yapıyı şekillendiren etkili aktörlerin yetiştirilmesi bağlamında, bu okulların içinde en etkili olanlarından biri de Amerikan kolejleridir. Amaçlarında da açıkça ifade edildiği üzere yerel liderler yetiştirmek için yola çıkan Amerikan kolejleri, özellikle Osmanlı’nın son döneminde ülke içinde bulunan gayrimüslimlere bu hizmeti sunmuş ve onların ulusal bilinçlenmelerine büyük katkılar yapmıştır.

F. D. Greene'e (1895: 155) ve Hall'ın (1920: 160) belirttiğine göre, Türkiye'de açılmış olan Amerikan-Hıristiyan kolejlerinden Robert Kolej, Fırat Koleji, Anadolu Koleji, Merkezi Türkiye Koleji, St. Paul's Enstitüsü (Tarsus Amerikan Koleji), Merkezi Türkiye Kız Koleji ve Uluslararası Koleje her yıl katılan yüzlerce Ermeni ve Türk öğrenci kendi toplumlarına geri döndüklerinde buralarda entelektüel uyanışı gerçekleştirmede etkili olmuşlardır.

Türkiye'de modern bir eğitimin yerleşmesinde de Amerikan kolejlerinin çeşitli etkileri olmuştur. Amerikalı misyonerlerin başlangıçta uyguladıkları lancester tipi eğitimi Osmanlı bürokratları, askerlere okuma yazma öğretmek amacıyla kullanmışlardır. Osmanlı Türkiye'sinde "kindergartner" adı verilen anaokulu uygulaması da ilk olarak Amerikalı misyonerlerin kurmuş olduğu Gedikpaşa Kız Okulunda ve Fırat Kolejinde başlatılmıştır. Ayrıca okullarda numune, küre kullanımı ve topografya bilgisi de Amerikalı misyonerler tarafından getirilmiştir.

"Bulgaristan'ı bizim mezunlarımız kurmuştur" ifadesini kullanan Robert Kolej müdürü Gates'in belirttiğine göre, Bulgaristan başbakanlarından Constantine Stoiloff ve Todar İvantchoff, Robert Kolejden mezun olmuşlardır. Bunların yanı sıra Bulgaristan'nın 4 dışişleri bakanı, 3 krallık sekreteri, 1 bir Bulgar kabine sekreteri, 3 başsavcı, 2 bayındırlık hizmetleri bakanı, 1 ticaret ve tarım bakanı, 1 içişleri bakanı, 1 ekonomi bakanı, 1 posta ve telgraf bakanı, 3 adalet bakanı, 1 demir yolları müdürü, 1 Bulgar ordu komutanı, Bulgar Ulusal Bankası yöneticisi, Tarım Bankası yöneticisi, 22'den fazla Bulgar parlamento üyesi, 10 ya da 11 diplomat Robert Kolejden mezun olmuştur. Ayrıca Bulgaristan sınırları içindeki kolejlerde görev yapan 10 ya da 11 profesör, sayısız okul yöneticisi, öğretmen, avukat, doktor, dişçi, cerrah ve asker de bu kolejden mezun olmuştur. Robert Kolej'in mezunları Türkiye, Makedonya ve diğer yerlerdeki birçok çeşitli derecelerdeki Amerikan okullarında da öğretmenlik yapmışlardır (Curtis, 1911: 438-439).

Robert Kolej'in ilk Bulgar mezunlarından 5'i Bulgaristan'da başbakan olmuş, ayrıca Birinci Dünya Savaşı öncesinde Bulgar kabinelerinin her birinde en az bir Robert Kolej mezunu yer almıştır. Robert Kolej'in ilk 100 yılında 1222 öğrenci mühendislik bölümünden mezun olmuş, 958 öğrenci ise Robert Kolej ya da daha sonraki yıllarda Robert Akademiyi bitirmiştir. Bulgar, Ermeni, Rum başta olmak üzere 21 farklı etnik kökenden öğrenciye eğitim veren kolej'in ilk yıllarında Türk öğrenciler yok denecek kadar az iken 1930'lu yıllarda diğer milletlerden olan öğrenci sayısını geçmiştir (Who is Who in the RC-ACG Alumni Community, 1985: 21).

Amerikalı misyonerlerin Türkiye'deki önemli faaliyet alanlarından biri de basın yayınıdır. Dinçer (1978: 67), Amerikalı misyonerlerin, yaptıkları basın yayın faaliyetleri sayesinde Bulgarlar ve Ermeniler için yeni bir literatür yarattığını; 1835 yılında Bulgarca yazılmış kitap sayısının 38'i geçmezken, 1856 yılından itibaren artan Bulgarca yayın sayısının 1876 yılında 1.743'e ulaştığını belirtmektedir. Batı Türkiye misyonu matbaasında bu dönemden sonra basılan yüz kitaptan yetmiş Bulgarca olmuştur. Modern Ermeni diline ait ilk dilbilgisi kitabı da bu misyoner matbaasında basılmıştır. Öte yandan tüm uğraşlara rağmen bir Kürt literatürü oluşturulamamıştır. Çünkü Kürt dili henüz herhangi bir sınıflandırmaya bile girmemiştir. Ancak "Yeni Vasiyetname" bu dile çevrilmiş ve Ermeni harfleriyle yazılarak yayınlanmıştır. İncil'den bazı parçalar ise Arnavutça basılmıştır. Türkiye ve Kuzey Suriye'deki eğitilmiş Müslümanların okuması için İncil Türkçeye çevrilerek basılmış ve geniş bir alana dağıtılmıştır. Misyoner matbaasının Arapça versiyonu olan Beyrut matbaası ise İncil'i Kürtler ve Arnavutlar hariç Türkiye'de yaşayan tüm Müslümanların dillerinde basmıştır. Kürtler ve Arnavutların dilleri çok fakir olduğu için İncil onların diline sadece bir parça olarak çevrilebilmiştir (Barton, 1908: 199).

Amerikan kolejlerinin hamiliğini üstlenmiş olan American Board of Commissioners Foreign Missions (ABCFM) Kürtçe olarak kutsal kitap ve kutsal kitap bölümleri yayınladığı gibi, 1850'lerden sonra İncil'lerin dördünü de Ermeni harfleriyle yazılmış Kurmanci Kürtçesi ile yayınlamıştır. Ancak Tanzimat Döneminde başlamış olan İncil bölümlerinin Kürtçeye çevrilmesi faaliyetleri Abdülhamit döneminde sansürlenmiştir (Kieser, 2005: 89, 126).

Kültürün manevi unsurlarını bünyesinde barındıran edebiyat ise bu unsurlardaki değişmeyi özellikle romanlarda çeşitli şekillerde konu almış ve en iyi şekilde yansıtmıştır. Müfide Ferit Tek "Pervaneler", Esat Mahmut'un "Çölde Bir İstanbul Kızı", Reşat Nuri Güntekin'in (1994) "Eski Hastalık", Kadri'nin (1995) "Sodom ve Gomora", Münevver Ayaşlı'nın (1978) "Pertev Beyin İki

Kızı”, Mehmet Rauf’un “Halas”, Necmeddin Halil Onan’ın “Kolejli Nereye” gibi eserler bunlardan bazılarıdır. Kavcar’ın (1985: 50–51) da belirttiği gibi, özellikle Servet-i Fünun romancılarında roman kahramanlarının Batılı tarzda eğitim-öğretim görmelerine ve yabancı okullara devam etmelerine ayrı bir önem verilmiş ve kültür değişmesine bu yolla hizmet edilmiştir. Bu romanlardaki karakterler genellikle yabancı okullarda öğrenim gören, yabancı dil bilen, Batı kültürüne olabildiğince açık kişilerden oluşmuştur. Ancak bu kahramanların birçoğu Türk geleneklerinden koparak Türk kültürüne yabancılaşmışlardır.

Sonuç

Osmanlı Devleti, hoşgörüyü dayanan siyasal, sosyal ve kültürel politikalar sayesinde çok farklı etnik kökenleri bünyesinde yüzyıllarca bir arada barış içinde tutmayı başarmış ve bünyesinde barındırdığı farklı etnik unsurlara başta eğitim-öğretim olmak üzere geniş haklar tanımıştır.

Amerikan Board’ın Türkiye’de kurmuş olduğu kolejlerinin kuruluş amaçları incelendiğinde “zeki Hıristiyan liderler yetiştirmek” olduğu; dolayısıyla Amerikan kolejlerinin eğitim-öğretim faaliyetlerinin içeriğinde hem seküler eğitimin hem de din eğitiminin paralel olarak verildiği görülmektedir. Ayrıca bu kolejlerde misyonerlik faaliyetlerinin etnik temele dayalı bir şekilde yürütüldüğü de görülmektedir. Kolejlerin öğretim programlarında yer alan dil dersleri incelendiğinde tümünde Ermenice, Rumca ve Bulgarca gibi dersler yoğun bir şekilde okutulmuştur. Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan gayrimüslimlerin Protestanlaştırılması ve bunların kendi milli literatürünün oluşturulması için Amerikalı misyonerler basın yayın alanında da yoğun gayretler harcamışlardır.

Amerikalı misyonerler ve bunların kurmuş oldukları kolejler, Türk toplumunda çeşitli kültürel unsurların da değişmesinde etkili olmuştur. Misyonerler, gaz lambası, fotoğraf makinesi, dikiş makinesi, salon orgu, pencere camı, ahşap döşeme, saat, çırçır makinesi, telgraf, dürbün, motor, bisiklet ve okul laboratuvar donanımı gibi eşyaları Ortadoğu’ya ilk defa kendilerinin getirdiklerini söylemektedirler. Amerikalı misyonerler, kültürün maddi unsurları olarak nitelendirilen çeşitli teknik yeniliklerle toplumsal yaşamda kolaylıklar sağlamışlar, Antep, Harput ve Merzifon gibi bölgelerde özellikle kadınlara yönelik çalışma alanları oluşturularak ekonomik anlamda etkili olmuşlardır.

Türkiye’de modern bir eğitimin yerleşmesinde de Amerikan kolejlerinin çeşitli etkileri olmuştur. Amerikalı misyonerlerin başlangıçta uyguladıkları lancaster tipi eğitimi Osmanlı bürokratları, askerlere okuma yazma öğretmek amacıyla kullanmışlardır. Osmanlı Türkiye’sinde “kindergartner” adı verilen anaokulu uygulaması da ilk olarak Amerikalı misyonerlerin kurmuş olduğu Gedikpaşa Kız Okulunda ve Fırat Kolejinde başlatılmıştır. Ayrıca okullarda numune, küre kullanımı ve topografya bilgisi de Amerikalı misyonerler tarafından getirilmiştir. Amerikan kolejleri Osmanlı döneminde Batılı bir eğitim temelinde din ile eğitimi birleştirmiş, böylece Türkiye’de Batılı bir eğitimin yerleşmesinde etkili olmuştur.

Amerikalı misyonerler başlangıçta yerli kadın misyonerler yetiştirmek ve Protestanlaştırma faaliyetleri çerçevesinde aileleri içten fethetmek için İstanbul’da ve Anadolu’nun her köşesinde çeşitli seviyelerde kız okulları kurmuşlar ve bu okullara kızları çekebilmek için başta maddi olmak üzere çeşitli kolaylıklar sağlamışlardır.

İstanbul Amerikan Kız Koleji mezunlarından Halide Edip, 1908 yılında Türkiye’nin ilk kadın kulübü olan “Teal-i Nisvan Cemiyeti” adlı bir kadın derneğinin kurulmasına büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca Türkiye’de kızlara yönelik ilk tıp fakültesi 1920 yılında İstanbul Amerikan Kız Koleji bünyesinde açılmıştır. Bununla birlikte bu kolejden 1922 yılında mezun olan 24 Türk kızından 16’sı öğretmen olmuştur. Amerikan kolejleri Cumhuriyet döneminde de Türk kadınının eğitiminde etkin rol oynamış ve başta öğretmenlik olmak üzere çeşitli alanlarda faaliyet göstermiş ve toplumda önemli roller üstlenmiş birçok kadının yetiştirilmesinde etkili olmuştur.

Amerikan kolejleri maddi kültür unsurlarını değiştirmenin yanında özellikle din ve dil eğitimiyle kültürün manevi unsurlarını da değiştirmeye çalışmış ve bu durum başta içinde yaşanılan kültüre yabancılaşma olmak üzere çeşitli olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Kültürün manevi unsurlarındaki bu değişim ise Türk edebiyatında Necmeddin Halil Onan, Mehmet Rauf, Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Münevver Ayaşlı, Esat Mahmut, Müfide Ferit Tek gibi

romancıların eserlerinde tüm çarpıcılığıyla ortaya konulmuştur.

Amerikalı misyonerler ve Amerikan kolejlerinin etkileri genel olarak değerlendirildiğinde; kolejlerin buldukları bölgelerdeki bir takım teknik yenilikler ve kızların eğitimi gibi sosyal değişimleri tetikledikleri görülmektedir. Ayrıca bu kolejlerde yürütülen din ve dil eğitimi ile Amerikan idealleri doğrultusunda yabancı bir kültür çevresi oluşturulmaya çalışıldığı da dikkati çekmektedir. Ayrıca Amerikalı misyonerlerin basın yayın faaliyetleriyle desteklenen bu durumun özellikle Cumhuriyet öncesi dönemde yaşanan sosyo-kültürel çözümlerde de önemli etkilerinin olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Arslanoğlu, İ. (2001). Kültür ve Medeniyet Kavramları. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 15: 243–255.
- Akgün, S. (1994). Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi (1820–1914). *X. Türk Tarih Kongresi Ankara: 22–26 Eylül 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler V. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, ss. 2121–2145.
- Barton, J. L. (1908). *Daybreak In Turkey*. Boston, New York, Chicago: The Pilgrim Press.
- Campus notes. (1913). International College Smyrna, Turkey. Vol. I. No: I. Nowember.
- Celkan, H. Y. (1989). *Eğitim Sosyolojisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Childress, F. J. (2008). Creating the ‘New Woman’ in Early Republican Turkey: The Contributions of the American Colegiate Institute and the American College for Girls. *Middle Eastern Studies*. 44 (4). 553–569.
- Curtis, W. E. (1911). *Around the Black Sea/ Asia Minor, Armenia, Caucasus, Cicassia, Daghestan, The Crima, Roumania*. New York: Hodder and Stoughton, George H. Doran Company.
- Çitçi, S. (2008). *Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Rollerini (1881–1950)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Davis, F. (2006). *Osmanlı Hanımı*. (Çev. B. Tırnakçı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 1982’de yayımlandı).
- Diñer, N. (1978). *Yabancı Özel Okullar*. İstanbul: ER-TU Matbaası.
- Doğan, İ. (2007). *Sosyoloji/ Kavramlar ve Sorunlar*. (7. Basım). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Eddy, D. B. (1913). *What Next in Turkey/ Glimpses of The American Board’s Work in The Near East*. Boston: By The American Board, The Taylor Press.
- Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri/ 1908–1914*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Ertuğrul, H. (2005). *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*. (9. Basım) İstanbul: Nesil Yayınları.
- Fichter, J. (2004). *Sosyoloji Nedir*. (Çev. N. Çelebi). (7. Basım). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Grabill, J. L. (1971). *Protestant Diplomacy and The Near East Missionary Influence on American Policy, 1810–1927*. Minneapolis: Universty of Minnesota Press.
- Greene, F. D. (1895). *The Armenian Crisis In Turkey*. New York: The Knickerbocker Press.
- Güngör, E. (1993). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Hall, W. H. (1920). *The Near East: Crossroads of the World*. New York: Interchurc Press.
- Hamlin, C. (1903). *In Memoriam*. Boston: Published Privately/ Press of Arekalyan.
- Johnson, B. (2004). *A Chronicle of the American Collegiate Institute and Associated Schools in İzmir/ Paths of Learning*. İstanbul: Ofset Yapımevi.
- Jenkins, H. D. (2008). *Robert Kolej’in Kızları/ Misyonerlik Feminizm Yabancı Okullar*. (Çev.

A. Aksu). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Johnson, B. (2006b). *Eğitim Alanında Günümüze Aktarılan Miras/ Tarsus Amerikan Koleji'nin Gelişim ve Dönüşüm Evreleri 1888–1988*. (Çev. H. Cingi). İstanbul: Ofset Yapımevi.

Kieser, H. L. (2005). *Iskalanmış Barış/ Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839–1938*. (Çev. A. Dirim). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kocabaşoğlu, U. (2000). *Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*. (3. Basım). Ankara: İmge Kitabevi.

Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Kottak, C. P. (2008). *Antropoloji/ İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*. (Çev. S. N. Altuntek ve Diğerleri). Ankara: Ütopya Yayınevi. (Eserin orijinali 1994'te yayımlandı).

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay; D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. (Eserin orijinali 1998'de yayımlandı).

Malinowski, B. (1945). *The Dynamics of Culture Change/ An Inquiry Into Race Relations in Africa*. New Haven: Yale University Press.

Patrick, M. M. (2001). *Bir Boğaziçi Macerası İstanbul Kız Koleji (1871–1924)*. (Çev. Ş. Akın). İstanbul: Tez Yayınları. (Eserin orijinali 1934'te yayımlandı).

Papers of the american board of commissioners for foreign missions (abcfm) Unit 5: The Near East, 1817-1919 (ABC 16), Reel 667, No: 8

Şeriatı, A. (1980). *İslam Sosyolojisi Üzerine*. (Çev. Kamil Can). İstanbul: Zafer Yayınevi.

Turhan, M. (1994). *Kültür Değişmeleri/ Sosyal Psikoloji Açısından Bir Tetkik*. (3. Basım). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Ülken, H. Z. (1948). *Millet ve Tarih Şuurı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.

Washburn, G. (1909). *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College*. Boston and New York: The Riverside Press Cambridge.

White, G. E. (1995). *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*. (Çev. C. T. Yüksel). İstanbul: Enderun Kitabevi.

Who is who in the rc-acg alumni community/ RC-ACG Mezunlar Topluluğunda Kim Kimdir? (1985). İstanbul: İstanbul Amerikan Kolejleri Mezunları Derneği.